

המסכה בתאטרון

הכנת המצגת: רותי בן דור

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף אמנויות
הפיקוח על הוראת התאטרון

המסכה

מקור המילה "פרסונה" persona הוא מלטינית per-sono

פירושים למילה "פרסונה":

1. דמות בדיונית במחזה
2. מסכה – כיסוי ראש השחקן בתאטרון
3. תדמית

- המסכה היא אחת ממערכות הסימנים בתאטרון
- המסכה משווה להצגה סיגנון ויוצרת הרחקה והזרה מייצוג ריאליסטי.
- המסכה דורשת הנפשה פיזית. ההנפשה הפיזית משקפת את העמדה הפסיכולוגית והמצב הרגשי של הדמות.
- למסכה נוכחות כאן ועכשיו. אין לה עבר אינדיווידואלי.

במשך תקופות ארוכות וחשובות
בתולדות התאטרון סימלה
המסכה את החזיון הבימתי.

המסכה קשורה למהותו של
התאטרון עוד מראשיתו כפולחן
דתי ומאגי.

תולדות המסכה - חברות פרה היסטוריות

השחקן ויוצר המסכות הראשון היה, אולי, אדם שהרג חיה ורצה לשחזר בפני שבטו כיצד עשה זאת. באמצעות קולות ותנועות חיקה את החיה הניצודה ותאר את גבורתו כצייד. הצייד השתמש בראשה הערוף של החיה כדי להמחז את חלקה במאבק. לבישת ראש החיה היה לא רק המחשה פיזית של החיה אלא גם ייצוגה הרוחני. לובש המסכה הפך למדיום המייצג את הרוח של החיה.

תולדות המסכה - חברות פרה היסטוריות

בטקסים הפולחניים המסכות, צביעת הגוף וההתחפשות בכלל, שימשו ככלי הגנה להברחת מזיקים על טבעיים.

במשך אלפי שנות התרבות הפרימיטיבית עברה המסכה גילגולים רבים: מייצוג ריאליסטי של ראש החיה, דרך מסכות הממחישות את הפנטסטי והדמיוני ועד למסכות גרוטסקיות. המסכות ביטאו פחד ואמונה.

לשימוש במסכות היו שלוש משמעויות:

- שמירה על קשר עם אבות קדומים
- שמירה על המסורת
- הופעת המסכה כרוח מגינה

תולדות המסכה - חברות פרה היסטוריות

מטרת הפולחן לסלק את הרוחות הרעות בעזרת הרוחות הטובות. השמאן, מקיים הטקס, ייצג את הרוח בעזרת לבישת מסכה. במהלך הטקס הוא לבש את המסכה ובליווי קולות התופים ועידוד הקהל, נכנס לטרנס, עבר מטמורפוזת ובכוח אמונתו שינה את אישיותו תוך הזדהות מוחלטת עם הרוח אותה ביקש לייצג. נדרשו ממנו מאמץ משחקי ודיוק רב שאם לא כן, לטקס לא הייתה השפעה על הרוחות.

פחדו של האדם מן הלא-ידוע, מן הכאוס והבלתי מוסבר, הביאו אותו ליצור כלי בעזרתו יוכל לגבור ולסלק את השד ואת הפחד.

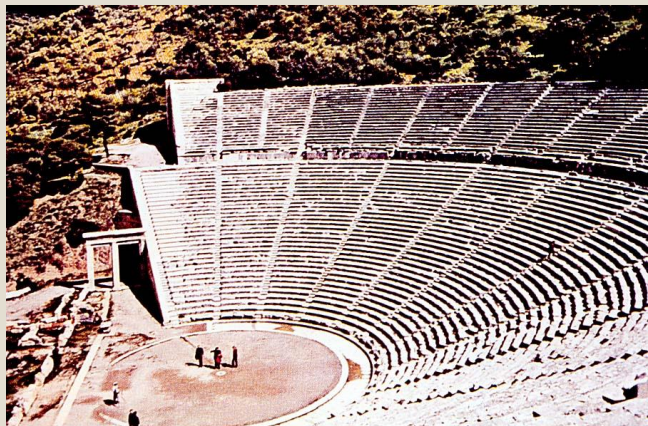
- המסכות שימשו בפולחנים שונים:
- סילוק שנה או עונה רעה ושחונה והבאת שנה טובה יותר
 - טקסי מעבר וחניכה
 - סילוק מזיקים, מחלות, שדים
 - פולחנים סביב המוות, הקשר עם המתים והכוחות העל-טבעיים.

לאדם הפרימיטיבי לא הייתה ההבחנה שקיימת כיום בין הטבעי לעל-טבעי. העל-טבעי היה כוח עמו הוא חי ובתוכו הוא מאבד את זהותו ומוצא לו זהות חדשה.

דוגמא של פולחן שעבר עיבוד אמנותי מבאלי אינדונזיה. קרב בין בארונג שהוא הרוח הטובה – המגינה לבין ראנגדה שהוא השד הרע.

סרטון על ייצור מסכות בלינזיות ותפקידן

תולדות המסכה – יוון העתיקה

○ בתאטרון היווני העתיק, השימוש במסכות היה כורח המציאות הבימתית:

○ המבנה הפתוח של האמפיתאטרון הכיל בין 14000 ל-18000 מקומות. הצופים ישבו במרחק רב מהבמה. המרחק הגדול תבע גודל והגזמה. המסכה הייתה גדולה פי אחד וחצי מראשו של השחקן.

○ למסכה היה פה פעור שימשה גם כמגביר קול. העיצוב המיוחד של פה הפעור אפשר לקול להגיע לא רק לקדמת האודיטוריום אלא גם לצדדיו.

תולדות המסכה – יוון העתיקה

- בתאטרון היווני מספר השחקנים היה מוגבל החלפת המסכות איפשרה לשחקן אחד לשחק מספר דמויות שונות. המסכה אפשרה שינוי בהבעת הפנים של הדמות במהלך ההצגה. לדוגמא, בהצגה "אדיפוס המלך", המסכה בתחילת ההצגה הציגה מלך רב הוד והדר ובסופה המסכה שעיניה היו עקורות הביעה סבל ואימה.
- המסכות אפיינו את הדמות מבחינת גיל ומעמד ואפשרו לקהל לזהותן בקלות.
- בקומדיות למסכות היה עיצוב גרוטסקי ומגוחך.
- חוקרים סבורים שביוון וברומי היו 28 מיני מסכות לטרגדיה, 4 לסטירה וכ-48 מיני מסכות לקומדיה.

פסל המתאר את המחזאי אוריפידס מחזיק מסכה

National
Theatre

המסכות היווניות הקומיות היו גרוטסקיות

המסכה בימי הביניים

תאטרון ימי הביניים היה בעיקרו תאטרון דתי. הנצרות נתנה למסכה משמעות שלילית ולפיכך המסכות שימשו לגילום דמויות רעות. בימי הביניים התגבשה התפיסה שהמסכה כמו גם האיפור וכל דבר המשנה את דמות האדם, הוא בעל קונוטציה דיאבולית-שטנית. הרעיון העומד מאחורי תפיסה זו היא שהאדם נברא בצלם אלוהים, ולכן כל דבר מעוות אינו אלא פרי המצאתו של השטן.

שלוש דמויות עיקריות מופיעות בהצגות ימי הביניים כאשר הם עוטות מסכה: המוות, השד, והשוטה. שלושתן דמויות מתחום הרע ומכאן הלגיטימציה של השימוש במסכה. המסכות עוצבו באופן מוגזם כל-כך עד שעוררו צחוק. הצחוק יצר ניכור והזרה וכך מנע מהצופים להזדהות עם הדמויות השליליות.

מסכות הקומדיה דל'ארטה

הקומדיה דל'ארטה היא סוגה שהחלה להתפתח באיטליה במאה ה-16. היא מאופיינת בשימוש במסכות ובאלתור הטקסט על-פי מתווה עלילה בסיסי. פירושה המילולי שלי המילה ארטה (*arte*) היא 'עיסוק' או 'אומן' ואכן הקומדיה דל'ארטה בוצעה על-ידי שחקנים מקצועיים שעסקו בתאטרון לפרנסתם. שחקני הדל'ארטה (באיטלקית -'קומיצי' דל'ארטה') היו מאורגנים בלהקות שנדדו והופיעו בהצלחה מרובה בכל רחבי אירופה של תקופת הרנסאנס.

לקומדיה דל'ארטה שלושה אפיונים מרכזיים:

- מחסן דמויות קבוע
- סנריו ואלתור
- מסכות ותלבושת קבועה

מסכות הקומדיה דל'ארטה

מאגר קבוע של דמויות

ארלקינו

פנטלונה

בכל הצגת קומדיה דל'ארטה היה קאסט קבוע:
דמויות האדונים:

פנטלונה – סוחר זקן שטוף זימה

דוטורה – נפוח, פסבדו-אינטלקטואל, דוקטור למשפטים או רופא

נפוח נקרא בלנצונה או טרטאליה

קפיטנו - קצין צבא רברבן שנקרא מטמורו, ספוונטו או סקרמושה

אוהבים צעירים – מופיעים בשמות כגון: פלאביו או ליאנדרו

ואיזבלה או סילביה. לרב חסרי יכולת לפעול ונעזרים במשרתים

שעוזרים להם לממש את אהבתם.

דמויות המשרתים: (וכן סוחרים ודמויות עלובות נוספות)

הגברים: ארלקינו, פדרולינו, בריגלה, סקפינו, מזטינו, פולצ'ינלה.

הנשים: פרנצ'סקינה, קולומבינה, ליזטה.

דוטורה

קפיטנו

רוב הדמויות זוהו עם אזורים מסוימים באיטליה ודיברו בניב מקומי

חזק. לדוגמא: פנטלונה מוצאו מונציה, הדוטורה מבולוניה, קפיטנו

הוא פולש ספרדי, ארלקינו בא מברגמו ופולצ'ינלה מנאפולי.

מסכות הקומדיה דל'ארטה

סנריו ואלתור

להצגה לא היה מחזה כתוב. הייתה עלילה בסיסית שעליה אלתרו השחקנים. צורת תאטרון זו דרשה גמישות ויצירתיות והעיקר הקשבה רבה בין השחקנים. לעלילות הייתה תבנית סטנדרטית וההומור, המילולי והפיזי, המחוספס כלל נפילות ומכות. רמאויות וגניבות נחשבו למצחיקות, אוכל ושתייה היוו מקור להומור.

בין קטעי העלילה שובצו בדיחות שנקראו "לאצי". בדיחות אלו השתמרו ואף קובצו בספר. מיומנויותיו של השחקן (בעיקר של דמויות המשרתים) באו לידי ביטוי באיכות הלאצי הן מבחינת ההומור והן מבחינת המיומנויות (להטוטנות, אקרובטיקה וכו').

אחד מהלאצו (צורת יחיד של לאצי) המוכרים מופיע במחזה "משרתם של שני אדונים" מאת קרלו גולדוני. בקטע אקרובטי מרשים מצליח המשרת ארלקינו להגיש שתי ארוחות במקביל תוך שהוא מתמרן בין אדוניו.

[לקטע בבימויו של הבמאי ג'ורג'יו סטרלר](#)

מסכות הקומדיה דל'ארטה

מסכה ותלבושת

הצופים זיהו את הדמויות לפי המסכה והתלבושת. רוב הדמויות לבשו מסכות. זהו סגנון התאטרון היחיד בו ניתן לערבב בין לובשי מסכות ושחקנים גלויי פנים.

המסכות לא כיסו את כל הפנים כמו המסכות בתאטרון היווני והרומי, אלא כיסו רק את החלק העליון של הפנים. הפה והסנטר היו משוחררים, דבר שאיפשר לשחקנים לדבר ברור ולשחק בטבעיות.)

דמויות הנאהבים והמשרתות לא לבשו מסכות.

סוף תקופת הקומדיה דל'ארטה

- בתקופת הרנסנס המסכה היא גם חלק מהחיים החברתיים בנשפי מסכות וקרנבלים. אפשר לראות זאת במחזות של שייקספיר כמו רומיאו ויוליה, הסוחר מונציה ועוד.
- המסכה מאבדת מחשיבותה במאה ה-18 כאשר התאטרון הופך ליותר רציונלי.
- קרלו גולדוני ("משרתם של שני אדונים") נותן לקומדיה דל'ארטה אופי בורגני וסנטימנטלי יותר ומחפש להעניק לדמויותיו מימד אנושי יותר.
- קרלו גוצ'י ("המלך הצבי") התנגד לגישה של גולדוני בטענה שזוהי תפיסה המעוותת אתד הקומדיה.
- הצגת קומדיה דל'ארטה ללא מסכות נחלה כשון חרוץ. והסגנון איבד מקסמו ונעלם מהבמות.

המסכה במאה ועשרים

בשנת 1888 כותב סטרינדבג במבוא למחזה "העלמה ז'ולי" כך:

"ברצוני להציע שהשחקנים והשחקניות ישקלו אם, אמנם, יש יתרון באיפור פניהם ובהפיכתם למסכות. אם שחקן צובע קו של כעס בין עיניו ואחר-כך הוא צריך לומר שורה הקוראת לחיוך על שפתיו, האם לא תיווצר בכך עוויה אבסורדית?... בדרמה המודרנית-הפסיכולוגית תנועות מעודנות של הנפש צריכות לקבל את ביטויין יותר על פני השחקן מאשר בג'סטות ובקולות".

תאטרון המאה ועשרים בנוי ממתחים וניגודים בתפיסת הדרמה והתאטרון. יוצרים רבים נעו בין הריאליזם, לתאטרליות וסימבוליזם. המסכה נעלמת מהבמות בתאטרון הריאליסטי אך שבה לבמה אצל בתאטרון האפי של ברכט, לדוגמא: בנפש הטובה מסצ'ואן ובמחזאות האבסורד אצל מחזאים כגון ז'אנה, יונסקו ועוד.

המסכה במאה ועשרים

המסכה הפכה להיות לא רק סימן בימתי אלא גם כלי חשוב לפיתוח מיומנויות **משחק**. ז'אק קופו החל בשימוש במסורת זו עם בהציגו את המסכה הניטרלית ככלי לימודי: "המסכה מסמלת את עמדתו של השחקן ביחסו אל הדמות ומראה כיצד הם מושפעים זה מזה... רק שם השחקן את המסכה על פניו והוא חש בחדירתה של מציאות אחרת, זרה לו, אל תוכו, לא רק פניו הן אלה המשתנות, אל אישיותו כולה." (אוריין, 1983)

ז'אק לקוק התווה מתודולוגיה של עבודה עם מסכה כחלק מעבודת השחקן על עצמו.

לסרטון על שיטת העבודה עם מסכות מבית מדרשו של ז'אק לקוק

מסכות אופי

מסכות גולם

מסכה ניטרלית

לקריאה נוספת

- אוריין, דן. 1983. *המסכה בדרמה ובתאטרון*. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המיוחד וספריית הפועלים.
- משען, מונטיפיורי יעקב. 2011. *הקומדיה דל'ארטה מארלקינו עד ימינו*. ירושלים: מוסד ביאליק.
- מצגת בנושא המסכה הניטרלית באתר המרחב הפדגוגי.
- [מאמר על הקומדיה דל'ארטה בעלון המקוון "בימה ודעת" גיליון מס' 2](#)